

DOĐU ANADOLU'DA HALK MESLEK VE SANATLARI : ÇOBANLIK

Muhan BALI

1962 yılından beri Dođu Anadolu'da yaptığımız araştırmaları özellikle Halk Edebiyatı konuları üzerinde yoğunlaştırmıştık. Oysa Dođu Anadolu aynı derecede zengin, el değmemiş, hatta keşfedilmemiş etnolojik malzemenin de kaynağı olmak durumundadır.

Bölgemiz bazı halk meslek ve sanatlarının hâlâ, hem de tariht geçmişine sadık olarak yapıldığı yerdir : Geleneksel yapı ustalığı, arabacılık, marancılık, abacılık, demircilik, değirmencilik, çobanlık... gibi.

Bu konular etnolojinin araştırma alanı içine girmektedir. «İnsanı konu edinen bilimlerden biri olan etnoloji, özellikle ilkel diye nitelenen» halkı «ve onların kültürlerini inceler. «İlkel» toplulukların» başlıca özellikleri : Yazıyı bilmemeleri, doğaya bağlılıkları, doğaya egemen olmak için kullanılan araçların yetersizliği ve ilkelliği, ekonomik ihtisaslaşmanın gelişmemiş olması, görgü ve eğitimde geleneğin önemli rol oynaması»dır (1).

Bu yazımızda okuyucularımıza «çobanlık» hakkında bilgi vermeğe, bir başka deyişle «bir çobanla yaptığımız konuşma»yı sunmağa çalışacağız. Bilindiđi gibi «çobanlık» «Hayvan beslemeğe dâyanan ekonomi şeklidir. Genellikle çiftçilikle beraber yapılır. Otlakların mevsimlere göre değişmesi göçebe bir hayatı gerektirir. Ancak göçler sınırlı bir toprak üzerinde yapılır. Hayvanların etinden, derisinden, kılından, yününden, sütünden vb. yararlanır.» (2).

(1) Doç. Dr. Sedat Veyis Örnek, *Etnoloji Sözlüğü*, Ankara, 1971, s. 80.

(2) a. e., s. 60.

20 yıllık çoban Erzurum'lu Nebi A'nın konu ile ilgili sorularımıza verdiği cevaplar sıra ile şöyledir :

— Yazın ne iş görürsün, biraz da kendinden anlat.

— Yazın davara giderim Hocam, öküzüm reçberliğim yok.

— Sizin köyün davarına mı yoksa başka yerin mi?

— Bizim köyde de giderim, bu köyler de tanır, ova köyleri.

— Kaç senedir yaparsın bu işi? .

— Yirmi senedir, (belki) daha çok.

— İdareni hep çobanlıkla mı (sağlarsın)?.

— Evet idaremi hep çobanlıkla görürüm,

— Davar mı sığır mı?

— Davar, sığır da olsa gideriz. Oğlum sığıra gitmiş bir kaç sene de ben iyi çoban olduğum için, baş çoban (davara giderim).

— İyi çoban, baş çoban ne demek?

— Baş çoban davarın dilinden anlar, yarasına, ayağına bakar, merhem vurur, davarın ayağını yonar, fazla tırnağı olursa,, Sonra hasta olursa burnunun damarından kan alır, baş çoban biz ona diyerik.

— Peki, sen çobanlığı kimden öğrendin, nerden aldın?.

— Ben çobanlığı işte burda bir tane vardı, Kavurmaçukuru'n-da, Kara Şakir, onlan beraber gezdik.

— Şimdi iyi çoban neler yapar dedin, onu bir daha say bakalım.

— İyi çoban davarı iyi otarır, gece otarır, emek verir, suyunu baş yukarı verir, suya baş yukarı, duru su içmesi için, güzel aldırır, ondan sonra yatırır. Süt gelir (koyunun) memesine kalkar alış verir, iki defa suya verir iyi çoban, o davarın her biri bir kilo süt sağılır. Ha geldinki sıcakta, öğlenin sıcakında davarı çok yatırmaz, o davar birbirine nefes verir, başına burnuna cav düşer.

— Ne düşer?.

— Böyle bir demiröv gibi, çiçek gibi bir şey düşer. Ha gece de emek verir, otarır. Başçobanın davarı hem bir kilo süt sağılır, hem yün sürer, hem güzel satılır, kıymeti fazla olur.

— Kırkımı kim yapar?.

— Kırkımı da çoban yapar.

- Bir günde kaç koyun kırkarsın?
- Bir günde kırklık iyi olursa otuz-kırk tane belki kırkarım.
- Ne kadar yün çıkar bir koyundan?
- Öyle davar var ki bir kilodan çok çıkar.
- Kaç kilo gelir bir koyunun eti?
- İyi hayvan olsa hamaki 65-60 kilo gelir.
- 60-65 kilo gelir?
- Evet, gelir.
- Peki şimdi çobanlık yaparken neler kullanırsın, yanında alet, edevat, eşya olarak ne taşırsın?
- Çobanlık, dışarda davar yatarsa bir tane merkep katarsın davara, ekmeğini, sonra matara, bardağını, çayını alırsan, dışarda yatarsa davar. Ondan sonra keçe, yatmak için, yağmurda, yağışta.
- Kim hazırlar keçeyi?
- Keçeyi, günüz hayvan taşır, gece yatağa çektinmi davarı...
- Kim yapar?
- Keçeyi mi, burda Erzurumda satarlar.
- Satarlar?
- Satarlar, evet, keçe, benim var evde iki tane, oğlanın keçeleri var.
- Peki çobanın kavalı da var mıdır?
- Kaval da çalar, iyi çoban kaval çalar, ama benim dişlerim dökük olduğu için...
- Oğlan çalar mı?
- Buyur?
- Oğlun çalar mı?
- Oğlum çalmaz, ben çalardım, o da dişim düştü daha çalamam.
- Peki, sürünün, koyunun kavalın dilinden anladığı doğrudur?
- Doğrudur, kaval çalan iyi çoban olursa davar o kavalın sesine gece otlar, kol atar dolanır, gelir çobanın başına yığılır.
- Peki, hani bir de Karakoyun mu ne bir hikâye vardı, böyle çoban suya indirir de (sürüyü), su içirmeden dönderir.
- Evet

— Böyle bir şey var mı?

— Var.

— Nedir o hikâye?

— O hikâye, bir ağanın, bir çoban davarını otarırmış - (ağa) çok zenginmiş. Bu çoban istermiş bu kızı. Ağa buna vermemiş bu kızı. Çoban bir kaç defa elçi falan yollamış vermemiş, demiş ki «ben diyen irgarı çoban yaparsa, davara tuz veririm, davar iki gün su görmeyecek, dağda otlayacak, tuz vereceğim, davarı suya dökerse, kavalı çalarsa davar su içmezden dönerse ben kızı veririm, yok davar su içerse kızımı vermem ona» demiş. Bu çoban da artık iki gün davarı otarmış tuz vermişler öğlenin sıcağında, davarı suya vermiş. Davar suya iner inmez çoban kavala (dokunmuş). Kavalı çalmış. Hepsi geri dönmüş bir kara koyun dönmemiş. Kendini suya vurmuş ama kavalın sesinden karakoyun ağzını suya uzatmış, vurmamış geri çekmiş, vurmamış geri çekmiş. Ondan sonra nasıl davarın ciğerine işliyorsa kaval hiç su içmeden karakoyun da dönmüş gelmiş. O zaman ağa, kızı çobana vermiş.

— Vermiş?

— Evet, o zaman ağa kızı çobana vermiş.

— Peki, çobanların Piri kimdir?

— Musa Aleyhisselam. Onun sözleri de var.

— Nedir o?

— Beş altı hane.

— Öyle mi, hiç duymadım ben.

— Şenniği baba söylemiş.

— Nasıldır o, aklında mı, hatırında mı?

— Hatırımnda. Şimdi dört melaike: Cebrail Aleyhisselam, İsrail Aleyhisselam, Mikail Aleyhisselam Aleyhisselam, Arzail dört melaike kurt şeklinde Cenab-ı Allah emretti, Musa Aleyhisselam davar otarırken bir yerde, gitti bunun davarının etrafını kestiler.

— Kurt şeklinde?

— Kurt şeklinde melikeler. Şenniği Baba bu sözleri buna söylemiş.

Dedi :

Musa Tur Dağı'nda davar güderken
İki cihan Serveri'ne nur dedi.
Musa Allah ibadetin eylerken,
Dört kurt geldi kismetini ver dedi.

Her yaraya yeşil merhem vurulmaz
Bağmansız bahçenin gülü derilmez,
Sahipsiz sürüden davar verilmez,
Benden gayri bir sahibi var dedi.

Başım alır bu diyardan giderim,
Yoktuki derdime çare niderim,
Musa senden bir davar kismet güderim,
Mevla senden iraz'olsun Pir dedi.

Musa adaletli türaba düştü,
Melekler önünde bir sancak açtı,
Musa gitti ağasına danıştı,
Git kurtların kismetini ver dedi.

Musa sen yola turunc olunca,
Biz de bu sürüyü burda güdünce,
Gelip bizim kismetimiz verince
Mevla senden iraz'olsun nur dedi.

Musa ağasına varıp gelince
Kurtların muradı yerin alınca
Musa tutup göyala davarı verince
Mevla senden iraz'olsun Pir dedi

O davarın etrafına yeşil bayrak kuruldu
Melaikeler dört yanına sarıldı
Kuzuyu aldılar davar derildi
Hanı benim körpe yavrum var dedi.

Hallac-ı Mansura enen ya idi
Okuduğum elif'inen ba'yıdı
Dedim kurtlar muradınız neyidi
Can ürkütme gel yanımda dur dedi

Muhammed Peygamber'in başı hakkıyçün
 Veysel Karani'nin dişi hakkıyçün
 Yusuf Peygamber'in düşü hakkıyçün
 Sürünün hesabın tamam gör dedi.

Muhammed Peygamber'in yolları ince
 Ona bağlı olan kulları ince
 Siz süryi kırarsız ben gidince
 Bu hizmetle bana biraz zor dedi.

Sefil Şenlik muradına erince
 Hazret-i Pir'inden dersin alınca
 Eğer koyun sen kuzunu sorunca
 İsmaille inen koçu gör dedi (3).

- Şenniği Baba nın mı bu?
- He, bu da Şenniği Baba'nındır.
- Peki, sürüye kurt gelince ne yapar çoban?
- Çoban duymaz ki, köpeği olmazsa çoban duymaz.
- Hani bir de kurdun ağzını bağlarlar bizim o yanlarda. bu-
 ralarda da var mıdır?
- Onun duasını okuyan çoban bağlar. Yahut ki ey köpek gö-
 türürse vermez (kurda), Kurtçul köpek olursa kurdu koymaz ki da-
 varı yiye.
- Senin köpeğin var mı?
- Vardı iki tane iyi köpeklerim vardı.
- Şimdi?
- Birini köpekler boğdu, geberdi.
- Şimdi?
- Bir tane var.
- Bir tane var?
- Şimdi bir tane var, evde mi?

(3) Bu şiirin değişik şekli için bkz Ensar Aslan, **Çıldırılı Aşık Şenlik**
 Ankara, 1975, s. 217.

— Evdedir evet.

— Peki, iyi bir köpek nasıl olur?

— İyi köpek günüz insana gelmez, kurtçul köpek, hiç gece ol-
dumu eli silâhlı gelse davara yakın gelemez.

— Kurtçul köpek ne demek?.

— Kurtçul köpek kurdu boğar.

— Anası mı kurttur, babası mı?.

— Köpeğin mi, anası da..., anası iki bala balalar, kurtçul kö-
pek olursa iki tane balalar. Biri erkek, biri dişi. Onun nesli öyle tü-
redikçe kurt doğar, dağda taşta nerde rast gelir gelsin, tavşan bo-
ğar, tilki boğar, kurt doğar, iyi köpek olursa kurtçul köpek, ayı bi-
le boğar.

— Nerden gelir iyi köpek, nerden alırsın?.

— Köylerde bulunur.

— Köylerde bulunur?.

— Bulunur evet.

— Bizim oralardan Sivas'a gider alırlar?

— Evet Kars'ta çok iyi köpekler var, kurtçul köpek hep
Kars'tadır.

— Kim yetiştirir, belli bir adam mı yetiştirir, köylerden biri mi?

— Eyüboğulları varıdı Urta köyünde, Eyüb Ağa diyerdiler.

— Nebinin köyünden Urtalı Nebi'nin köyünden?.

— Tamam sen benden iyi biliyorsun, onların dünya abad olan-
dan beri onların köpeğin nesli hep kurt boğar, ta Ardahan'dan gö-
türmüş boğmuşlar.

— İki bala...

— İki bala balalar, kurtçul köpek fazla balalamaz.

— Bir erkek...

— Bir erkek bir dişi, ya da iki tanesini de erkek balalar. Bende
varıdı bir kurtçul köpek, yedi kurdun elinden davar aldı.

— Yedi kurdun elinden?.

— Yedi kurdun elinden davarı sağ aldı.

— Sen gördün.

— Ben çobandım, Veysel diyorlardı onun köpeğiymi, yedi sene götürdüm, davar (la) altı ay dışarda yattım, bir tane (kurda) vermedi.

— Kaç sene yaşar iyi bir köpek?.

— İyi baksan, it, köpek, mopek boğmazsa yaşadığı kadar yaşar. Suyu bol olursa, köpeğin bakımı iyi olursa yirmi sene, on beş sene yaşar.

— Ne verirsin köpeğe?.

— Süt verimiz, yal ederiz, un çalarız, tuz katarız.

— Yal?.

— Yal, köpeğe yal ederiz, ekmek verimiz. Sonra çoban köpeği iyi olandan sonra ben aç duruyorum ona yediriyorum, davara mukayet olsun diye, kendim aç geziyorum dağda, tek o yanımda olsun.

— Şimdi... Ne zaman gök çimene bırakırsın koyunu kuzuyu, sürüyü, ne zaman alırsın?. Ne zaman koç katarsın?.

— Koçu Cumhuriyet Bayramı ndan on gün sonra katarız?

— Ne kadar sürer?.

— Beş ay sürer Abrur () beşinde davar kuzular. Gündönümünden sonra yaylaya çıkar, üç ay yaylada kalır davar, doksan gün, üç aydan sonra davar iner, çoban hak alır, üç ay sonra kuzunun başını alır, seçer çoban. Ondan sonra davarda satılan satılır, satılmayana koç katarız tabii, içeri alırız.

— Hangi ayda?.

— 10. ayın 10'unda içeri alırız davarı.

— Davarın verdiği ilk sütün adı nedir, ne dersiniz ona?.

— Ona mı, ona...

— Kuzuladıktan sonra.

— Kuzuladıktan sonra ilk sütün adına ağız diyerler.

— Ne yaparsınız onu?.

— Ağız öyle peynir şeklinde olur, koyar yamağa () pişirirler, çocuklar yiyerler. Ondan sonra ertesi gün bulama olur.

— Bulama?:

— Evet ondan sonra bulama diyoruz. Onu da çocuklar yer, ondan sonra süte döner.

— (Sıra ile) Ağız, bulama, süt.

— Süt evet, ağız, bulama, süt. Ondan sonra da sütçü kontrata alır, kilosuna mesela 2 lira, 150 kuruş, 180 kuruştan alırlar sütü, tüccarlar peynir yapar.

— Sürü bir köyün sürüsü müdür, bir ağanın sürüsü müdür?.

— Köyündür.

— Köyündür?.

— İki bölük çıkar.

— Kaç davar?.

— 2500 davar çıkar bizim köyden.

— 2500 davar?.

— Evet

—Senin de içinde kendi öz malın var mıdır?.

— Vardı 5- 10 davarım ama alaf (hayvan yemi) kıt idi sattım, Bir on beş can vardı, otum yokudu sattık.

— Ne kadar eder bir davar?.

— Bir davar 200 lira verir, süt parası evet, 200 lira süt parası alıyoruz, fakat keçi fazla alır, keçi 250 lira alır.

— Süt parası?.

— Süt parası.

— Satıldığı zaman bir koyun ne eder, bir keçi ne kadar eder?.

— Satıldığı zaman bir davar 650 eder, iyi davar olursa 7 eder. Keçi de çok iyi ise (.....?) lira.

— Peki, davar hastalanınca birşeyler yaparız dedin, ne yapar iyi çoban?.

— İğne vurur, ilaç, doktor (baytar, veteriner hekim)lerden, tabi eczahanelerden alır, iğne vurur, kuyruğunun altından. Ondan sonra şey eder, burnundan kan alır. Burun damarı vardır, gözünün önünde.

— Neyle alır kanı?.

— Bıçağınan, küçük bıçağı olur, kazır o damarın üstü açılır, o damar kara kan dolu (olur), çok hasta davarların kulakları düşer aşağı, (o damarı) bulur alır.

— Peki kelebek te olur mu?.

— Olur, şimdi kuzuyu davarı güzün kıravı (kırağı?) düşer ya çayırdan sonra, çayır biçiminden sonra çermelikte () otarırsan eğer kuzuda kelebek olur, kelebek, davar da kelebeğe tutulur. Çünkü o ot zehirlidir, kıracağı düşüyor ya, davarı kıracağı düşenden sonra, harmandan sonra çayırlarda otarma. Çayırdan otlamaz davr o dakika kelebeğe tutulur. Kepenek bağlar içerisi, kışın ölür...

— Burnunda kurt olur mu davarın?.

— Olur.

— Onu nasıl anlarsın?.

— Kendi eğer şey ederse, içinden derdi sökülürse, boğazının altı şişer baharın, pıkırdıkça, pıskırığıyla beraber o beyaz ince kurtlar gelir düşer.

— Ayağı falan kırılırsa (davarın) ne yaparsın?.

— Bağlarız.

— Ne ile?.

— Tahta ile.

— İlaç vurulur mu?.

— Hayır, onu yumurta yakısıynan, çavdar unuynan..... dört tane böyle iki parmak eninde tahta yaparız, başlarını bıçak ile keseriz, muhkem ip ile o kemikleri birbirine bağlarız. Yumurta yakısı yaparız, yumurtanın beyazı ile sarısını (?) katarız. Bir beyaz bezin üstüne sereriz, o bezi, kırılan yerin üzerine koyarız. Kırılan yeri içeri kırılmışsa dışarı, dışarı kırılmışsa içeri eder bağlarız, tahtaların arasına (alırız) 4 tahta (ile yaparız bunu) 2 iç (te kullanırız) 2 dışta (kullanırız).